

Н.В. ХМЕЛЕВСЬКА,
аспірантка
(Академія адвокатури України)
(Науковий керівник професор В.Г. Гончаренко)

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ПРАВОВА ДОПОМОГА» ТА «ЮРИДИЧНА ДОПОМОГА» ЯК ОСНОВА ЦІЛІСНОЇ СИСТЕМИ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Ключові слова: *правова допомога, юридична допомога, захист, правова діяльність, юридична діяльність, юридичні послуги, система правової допомоги.*

Конституція України закріплює право кожного на правову допомогу. Однак інші нормативно-правові акти поряд із правовою допомогою вживають терміни «юридична допомога», «юридична послуга», «захист». Використовуючи зазначені терміни, науковці та практики юридичної сфери часто ототожнюють їх, не з'ясовуючи змісту кожного. Такий підхід хибно змінює уявлення щодо цілісності системи правової допомоги, окресленої законодавчим регулюванням її надання та забезпечення.

Значний внесок у дослідження вказаної проблеми зробили науковці Т.В. Варфоломеева, Є.В. Васьковський, І.Ю. Гловацький, С.В. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, С. Д. Гусарев, О.Л. Жуковська, Л.О. Зашляпін, Я.П. Зейкан, О.М. Ларін, П.А. Лупинська, В.Т. Маляренко, М.А. Маркуш, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, О.В. Орлова, І.Д. Перлов, В.О. Попелюшко, В.М. Савицький, О.Д. Святоцький, М.С. Строгович, Г.І. Чангулі, М.О. Чельцов, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та інші.

Зважаючи на існуючі наукові дослідження, актуальність зазначеної проблеми важко переоцінити, адже на сьогодні відсутня чітка мотивація сутності і характе-

ристич правової та юридичної допомоги у їх трактуванні науковцями.

Під час обговорення проекту КПК України А.М. Бірюкова звернула увагу учасників засідання на те, що в різних статтях проекту КПК по-різному розуміються терміни «захист», «правова допомога», «допомога», «безоплатна допомога» [9, 5].

Відсутність чіткого розмежування терміна «юридична послуга» і термінів «правова допомога» і «юридична допомога» призвело, за нашими спостереженнями, до висновків окремих авторів та цілих установ до того, що законодавство України закріплює фактично потрійну систему правової допомоги. За їх доказами, одна з них – система правової допомоги, в основі якої лежать Закони України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та «Про нотаріат», друга – система правових послуг, яка ґрунтується на нормах Цивільного кодексу, а третя – система соціально-юридичних послуг, які надаються відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» [8].

Мають місце і думки щодо дуалізму у визначенні поняття правової та юридичної допомоги у вітчизняному законодавстві: «Через те, що на сьогодні в законодавстві України існує дуалізм у визначенні поняття

правової та юридичної допомоги (у ст. 59 Конституції України використовується термін «правова допомога», в ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України – «юридична допомога», а в новому Кримінальному процесуальному кодексі України, який вступить в дію в листопаді цього року вживається термін «захист»), то можна зробити висновок, що всі ці терміни вживаються законодавцем як синоніми» [10, 55]. Пропозиція авторів такого твердження наступна: «Для приведення законодавства у відповідність до Конституції України, а також щоб уникнути плутанини при з'ясуванні змісту терміна «правова допомога» доцільно уживати те поняття, яке зазначене у Основному законі». На наш погляд, недоцільно звужувати обидві категорії до однієї, оскільки за наявності зв'язку між ними вказані категорії не синонімічні. Так, в радянській юридичній літературі терміни «правова допомога» та «юридична допомога» не були синонімічними і не збігалися за змістом [16, 89–91]. У цьому напрямі відмітимо, що на нормативному рівні право на юридичну допомогу було закріплене у Конституціях СРСР 1936 р. (ст. 111) та 1977 р. (ст. 158), а спеціальним законом, який регулював механізм надання такої допомоги на професійній основі, був Закон СРСР «Про адвокатуру в СРСР» (1979 р.) [4, 16; 5, 75–90]. Саме на цій підставі юридична допомога ототожнювалась з допомогою адвоката, а право на юридичну допомогу – з правом на допомогу адвоката у цивільних та кримінальних справах. Одночасно за аналізом змісту відповідних нормативних актів робимо висновок, що правовою вважалася допомога в межах договірних відносин між державами з питань співробітництва установ юстиції щодо надання допомоги у цивільних, сімейних і кримінальних справах [14, 335]. Сукупність же заходів з громадянами, службовими особами, організаціями, підприємствами, установами тощо для правильної орієнтації в чинному законодавстві, виховання звички свідомого

виконання правових норм, зміцнення законності визначалася як юридична допомога [15, 865].

В наш час в українському юридичному термінологічному словнику юридична допомога визначається як сукупність заходів із надання правових послуг юридичним та фізичним особам, має на меті правильну їх юридичну орієнтацію у різноманітних правових ситуаціях [11].

Для співставлення зауважимо, що російський «Большой юридический словарь» не розрізняє значень правова та юридична допомога, оскільки визначає що правова (юридична) допомога – це державна, недержавна (приватна, комерційна) діяльність кваліфікованої допомоги фізичним та юридичним особам в розумінні, правильному застосуванні та дотриманні законодавства, консультації з юридичних питань та питань права, що спрямовані на захист та сприяють дотриманню прав і законних інтересів громадян [2].

Окремі науковці взагалі доводять необхідність залишення за терміном «правова допомога» смислу, що надається йому в міжнародному праві, а для позначення виду допомоги особі у правовій сфері використовувати словосполучення «юридична допомога особі» [7, 63].

У кримінальному процесі вживають термін «захист». У проблемі співвідношення понять захисту та правової допомоги вираженою є позиція Т.В. Варфоломеевої, яка зазначає: «Конституція України розрізняє поняття захисту та правової допомоги, й абсолютно правильно, оскільки за змістом це різні поняття, відмінні один від одного види правової діяльності» [3, 3–5]. Підтримуючи наведене твердження на вказаний аспект правової допомоги, одночасно залишаємося на думці про необхідність конкретизації змісту правової допомоги.

Як пише П.О. Фадеєв, термін «правова допомога» потребує розгляду у двох площинах: на національному (внутрішньодержавному) та міжнародному (міждержавному) рівні. У першому випадку особа,

будучи суб'єктом кримінального процесу, через державні органи за допомогою захисника або самостійно реалізує свої права. У другому – особа, за окремими виключеннями, переважно через держави, що є суб'єктами міжнародного права, забезпечує захист своїх прав і свобод [12, 73–75].

У Конституції України гарантується саме допомога правова, що робить названий підхід некоректним та додатково свідчить про необхідність розмежування цих понять. До речі, науковці відмічають, що до прийняття Конституції України 1996 р. необхідності для такого аналізу не було, оскільки у законодавстві була закріплена прерогатива адвокатури на надання юридичної допомоги громадянам і організаціям та організаційні форми діяльності адвокатури. На нашу думку, це не є причиною виникнення названої проблеми, бо її суть полягає не у тому, хто надає допомогу, а який її сутнісний зміст.

У цьому ж руслі А.М. Баранов та П.Г. Марфіцин характеризують юридичну допомогу як сприяння громадянам, посадовим та юридичним особам у вирішенні питань, пов'язаних із застосуванням норм права. Найбільш розповсюдженою згадані автори вважають юридичну допомогу, що поділяється: а) в кримінальному процесі – захисник обвинуваченого (підозрюваного), представник потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; б) в цивільному процесі – представник позивача, відповідача або третьої особи; в) в господарському процесі – представник позивача або відповідача; г) в адміністративному процесі – представник громадянина в державних органах, надання консультацій, довідок; д) інша допомога – складання заяв, скарг та інших документів [1]. Не відкидаючи доцільності поділу юридичної допомоги за окремими процесами, вважаємо нелогічним ототожнювати її зміст із функціями надавачів такої допомоги.

Відсутність чіткого визначення поняття «юридична допомога» як у законодавчих актах, так і у наукових досліджен-

нях підштовхує до пошуку такої дефініції на основі розкриття логічного значення слова «юридичний» з метою виявлення змісту означеної допомоги.

Лінгвістика слова «юридичний», що, як відомо, походить із латинського «судовий», розкривається як «пов'язаний із законодавством, правовими нормами і практичним їх застосуванням; правничий, правознавчий; має офіційне право на що-небудь» [6, 517].

Саме правознавчий зміст допомоги у категорії «юридична допомога» вказує на обов'язковість її правової аргументації, тобто «прив'язки» до конкретного законодавства, правових норм, наявності можливості та способу їх практичного застосування, оскільки лише за таких умов вона матиме офіційну прерогативу. Це призводить до твердження про те, що допомога не є юридичною (не може бути надана як юридична, не може бути ідентифікована), якщо відсутня відповідна правова основа її надання.

Таким чином, оскільки окрема юридична допомога є такою, що необхідна в безпосередній момент людині, громадянину, особі і виникла за певною правовою обставиною, то її зміст опирається на певну, визначену законодавством правову норму, що за змістом відповідає потребі у цій допомозі. За таких фактичних обставин очевидним є те, що конкретна юридична допомога як така стосується відновлення прав і свобод не взагалі, а певного, конкретного права чи свободи людини, громадянина, особи за окресленою правовою нормою, що відповідає змісту потреби у допомозі.

Отже, юридична допомога – це аргументована законодавством, правовими нормами та/чи практичним їх застосуванням, конкретизована правознавчим змістом допомога, спрямована на забезпечення реалізації, захисту або відновлення конкретного права чи свободи людини, громадянина, особи.

Запропоноване нами визначення означає, що юридична допомога – це не будь-

яка допомога, а лише та, що має нормативний характер, тобто для надання якої існує та ідентифікована надавачем законодавча підстава.

Нормативний зміст юридичної допомоги вказує на повсякчасне її надання людині, громадянину, особі лише відповідно до певного встановленого, конкретизованого за видом, законодавчо регламентованого підґрунтя, тобто ознакою юридичної допомоги є наповнення її змісту, визначення виду, форми, ідентифікації щодо законодавства, правових норм, практичного їх застосування у спрямуванні на забезпечення реалізації права, свободи людини, громадянина, особи, захисту цього права, свободи чи відновлення у разі порушення. У прикладному аспекті зміст, напрям, обсяг юридичної допомоги визначається змістом правничих дій, які випливають із законодавчого регламентування сутності прав та свобод і яких потребує людина, громадянин, особа для забезпечення реалізації захисту чи відновлення останніх.

Отже, сутність юридичної допомоги полягає у тому, що:

- надання допомоги ґрунтується на встановленні її змісту на основі конкретизації правового поля, до якого вона належить та у якому надається певній людині, громадянину, особі – зрозуміло, що коли зміст допомоги не знаходиться у полі дії законодавства чи є протизаконним, про її надання не може бути мови;
- допомога спрямована на забезпечення точно визначеного права, щодо якого у особи є потреба у реалізації, захисті чи відновленні, тобто якщо особа потребує допомоги за обставин, які підлягають дії двох видів (напрямів, розділів, пунктів) права, то мова йтиме про два види юридичної допомоги;
- видом юридичної допомоги є допомога особі в певній галузі (виді, напрямі, розділі, пункті) права, яким вона обґрунтовується, аргу-

ментується та забезпечується, тобто вихідним елементом для визначення змісту та ідентифікації конкретної юридичної допомоги є її права основа за наявності особи, яка потребує цієї допомоги.

Саме тому, на наш погляд, у КПК України застосовується термін «юридична допомога», оскільки йдеться про надання необхідної допомоги при провадженні у кримінальній справі, тобто в одній галузі права.

За тієї ж мотивації – належності до однієї галузі права – йдеться про одержання *юридичної* допомоги в установленому кримінально-виконавчим законодавством порядку за Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань.

В той же час, права допомога (за лінгвістикою слова «право») є ширшим поняттям від поняття «юридична допомога», оскільки знаходиться в системі загальнообов'язкових, формально-визначених правил поведінки, які встановлюються, охороняються і гарантуються державою з метою врегулювання найважливіших суспільних відносин.

Разом з тим, відомо, що термін «право» вживається в багатьох значеннях, як моральне право батьків отримувати допомогу від дітей, що виводиться з моральних норм суспільства; право керівника політичної партії визначати курс політичної партії, що визначається корпоративними нормами; право першості в черзі, що впливає зі звичаїв; право взяти шлюб в християнській церкві, що ґрунтується на канонічному праві конкретної церкви; право на життя, що закріплене у Конституції України; трудове право як система правових норм, що регулюють порядок реалізації права на працю; природне право нації на самовизначення. Тобто відмічається вживання категорії «право» і в неюридичному смислі цього слова, оскільки існують моральні права, права членів громадських організацій, партій, союзів, права, що виникають на основі звичаїв, тощо.

Вважаємо, що правова допомога має місце у межах, що визначають значення права, як:

- здійснюваної державою форми законодавства, системи встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки;
- інтересів певної особи, суспільної групи, які спираються на закон, релігійні постулати, давні звичаї тощо, обумовлені постановою держави, установи тощо, захист інтересів і можливостей особи щодо участі в чому-небудь, одержання чогось, тощо;
- обумовлених певними обставинами підстави, здатності, можливості робити, чинити що-небудь, користуватися чим-небудь.

Коли ж йдеться про безпосереднє надання правової допомоги стосовно її потреби для певної людини, громадянина, особи, то вирізняється зміст за її ідентифікацією щодо законодавства, правових норм, практичного їх застосування у спрямуванні на забезпечення реалізації права, свободи людини, громадянина, особи, захисту цього права, свободи чи відновлення у разі порушення. Тобто правова допомога конкретизується як вид чи сукупність видів юридичної допомоги, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод певної людини, громадянина, особи, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення.

Наведене приводить до наступного авторського визначення правової допомоги. *Правова допомога – будь-який вид чи сукупність видів юридичної допомоги, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини, особи, громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення.*

Підкреслюємо, що у визначенні правової допомоги:

- сутність правової допомоги передбачається в більш широкому

аспекті по відношенню до її конкретного правового змісту (останній може стосуватися різних із виокремлених видів права), оскільки у розкритті сутності основним є спрямованість (адресність) на забезпечення реалізації прав і свобод людини, громадянина, особи, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення;

- конкретизація змісту правового характеру допомоги щодо прав та свобод, які потребують захисту чи відновлення при порушенні, призводить до визначення виду чи сукупності видів юридичної допомоги, які включає певна правова допомога.

Доказами щодо об'єктивності запропонованих нами визначень правової та юридичної допомоги є розгляд та встановлення аналогів щодо наведеного науковцями визначення правової та юридичної діяльності.

Скажімо, С.Д. Гусарев під правовою діяльністю пропонує розуміти один із видів соціальної діяльності, що здійснюється суб'єктами права з використанням правових засобів та з метою отримання правового результату, внаслідок чого відбувається створення права, його розвиток та реалізація в процесі функціонування суспільних відносин. Юридична діяльність, на його думку, – це різновид правової діяльності, що здійснюється у формах практичної, освітньої та наукової, юристами на професійній основі з метою отримання відповідного правового результату, задоволення потреб та інтересів соціальних суб'єктів [13].

Співвідношення сфер правової та юридичної діяльності характеризується причинно-наслідковими зв'язками. Сфера-причина є джерелом виникнення сфери-наслідку або її складових елементів, а перетворення, що відбуваються у сфері-причині зумовлюють корінні перетворення у сфері-наслідку. Правова та юридична

діяльність співвідносяться як загальне та окреме [13].

За перенесенням викладених пояснень на поняття «правова допомога» та «юридична допомога» можна відмітити, що правова допомога є більш широким, а юридична допомога (чи сукупність її видів) – вузьким поняттям: правова допомога охоплює всі види юридичної допомоги. Визначаючи співвідношення правової та юридичної допомоги, говоримо про ціле та частину.

Таким чином, правова допомога є ширшим поняттям від поняття «юридична допомога», оскільки знаходиться в системі загальних загальнообов'язкових, формально-визначених правил поведінки, які встановлюються, охороняються і гарантуються державою з метою врегулювання найважливіших суспільних відносин, а її основою є адресність надання конкретній особі, у якої потреби в такій допомозі можуть бути одночасно у декількох правових площинах.

Список літератури:

1. *Баранов А.М.* Словарь основных уголовно-процессуальных понятий и терминов [Електронний ресурс] / А.М. Баранов, П.Г. Марфицин // «Правовые технологии». – Режим доступу: <http://www.lawtech.agava.ru/pub/buppdic/g0000313.htm>
2. Большой юридический словарь [Текст] / [ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских]. – М.: ИНФРА, 2004. – 704 с.
3. *Варфоломеева Т.В.* Суб'єкт надання правової допомоги [Текст] / Т.В. Варфоломеева // Адвокат. – 2001. – № 6. – С. 3–5.
4. Ведомости Верховного Совета СРСР. – № 49. – 1979. – С. 17–90.
5. *Ківалов С.В.* Кодекс адміністративного судочинства України. Науково-практичний коментар [Електронний ресурс] / С.В. Ківалов, С.В. Харитонов. – 2005. – Режим доступу: www.valid_xhtml_valid_css
6. Межа: Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь, 2001. – С. 517.
7. *Панченко В. Ю.* Юридическая помощь личности (общетеоретический аспект) [Текст] : дисс... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.Ю. Панченко. – Красноярск, 2004. – 210 с.
8. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 року N 966-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
9. Треба захищати інститут захисту в новому КПК // Адвокат. – 2012. – № 1(136). – С. 5.
10. *Удод М.В.* Щодо поняття правова допомога [Текст] / М.В. Удод, Ю.Г. Рябчиць. – Вісник Донецького національного університету, сер. В: Економіка і право: вип. 1. – Т. 2. – 2011. – С. 502–506.
11. Український юридичний термінологічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marazm.org.ua/document/termin/index.php?file>
12. *Фадеев П.О.* О понятии правовой помощи личности в уголовном процессе [Текст] / П.О. Фадеев // Уголовный процесс. – 2002. – № 1. – С. 73–75.
13. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / С.Д. Гусарев. – К., 2007. – 35 с. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2007/07gsdmta.zip>
14. Юридический энциклопедический словарь [Текст] / [гл. ред. А.Я. Сухарев]. – 2-е изд., доп. – М.: Сов. энциклопед., 1987. – 528 с.
15. Юридичний словник [Текст] / [за ред. Б.М. Бабія, Ф.Г. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цветкова]. – К.: УРЕ, 1983. – 872 с.

16. Юшкевич Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг [Текст] / Г. Юшкевич // Право і безпека. – 2009. – № 1. – С. 89–91.

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы понятия «правовая помощь» и «юридическая помощь», сформулированы авторские определения и проведено их четкое разграничение. Автором рассмотрено соотношение правовой помощи и защиты, юридических услуг, юридической помощи, правовой и юридической деятельности.

SUMMARY

Concepts «legal aid» and «juridical help» are analysed in the article, author determinations are formed and their clear differentiating is conducted. An author is consider correlations of legal aid and defence, legal services, juridical help, legal and juridical activity.

*Рекомендовано кафедрою кримінального процесу
та криміналістики*

Подано 15.05.2012.